
1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

DOI:10.35774/app2021.04.006
УДК 340: 321

Валентина Кравчук,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9211-7198>

Ольга Бегош,
студентка Західноукраїнського
національного університету

ДЕРЖАВНА МОВА ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА ОЗНАКА ДЕРЖАВИ

Стаття присвячена дослідженню питання чи взагалі є і наскільки сутнісною є державна мова як ознака держави, яким є її вплив на формування і розвиток держави. Мова є універсальним засобом спілкування етно-спільноти, духовним скарбом, цементуючою основою національної ідентичності. Виходячи із аналізу значення, функцій і державотворчої ролі мови, авторки доходять висновку про те, що державна мова є основною, невід'ємною сутнісною ознакою держави. Мовна політика держави має й надалі спрямовуватися на збереження і захист української мови як єдиної державної, адже вона є символічним атрибутом українського державотворення, гарантією збереження національної ідентичності українського етносу й консолідації української нації.

Ключові слова: держава, мова, державна мова, ознака держави, мовна політика.

Статья посвящена исследованию вопроса является ли вообще и насколько существенна государственная речь как признак государства, каково его влияние на формирование и развитие государства. Язык является универсальным средством общения этно-сообщества, духовным сокровищем, цементирующей основой национальной идентичности. Исходя из анализа значения, функций и государственно-строительной роли языка, авторы приходят к выводу о том, что государственный язык является основным, неотъемлемым сущностным признаком государства. Языковая политика государства должна и дальше направляться на сохранение и защиту украинского языка как единственного государственного, ведь он является символическим атрибутом украинского государства, гарантией сохранения национальной идентичности украинского этноса и консолидации украинской нации.

Ключевые слова: государство, язык, государственный язык, признак государства, языковая политика.

Kravchuk V., Begosh O.

State language as a determinative sign of the state

The article is devoted to the study of the question of whether and how essential it is the state language as a sign of the state, what is its influence on the formation and development of the state. Language is a universal means of communication of the ethnic community, a spiritual treasure, a cementing basis of national identity. The state-building role of language is manifested in the interaction of a set of functions that ensure the unity and free cultural development of the nation, guarding the preservation of its identity. To determine whether language is a sign of the state, the authors turn to the historical background of its emergence. The modern state in the process of its development and formation in the vast majority also cannot avoid the language issue. The authors consider the preference for a single state, official language to be the most effective way to solve this problem. This need follows from the essence of the state and its nature. The state (official) language is the language to which the state has granted the legal status of a mandatory means of communication in public spheres of public life.

Most theorists do not attribute language to the basic features of the state. Someone does not mention language at all in the context of revealing the essential features of the state. Some do not attach special importance to it. Some refer to language as an additional attribute, an attribute of state sovereignty, a full-fledged symbol of the state, along with the flag, coat of arms and anthem.

Based on the analysis of the meaning, functions and state-building role of language, the authors come to the conclusion that the state language is the main, inalienable essential and integral feature of the state. The language policy of the state should continue to be directed towards the preservation and protection the Ukrainian language as a single state language, because it is a symbolic attribute of Ukrainian state, a guarantee of the preservation of the national identity of the Ukrainian ethnos and the consolidation of the Ukrainian nation.

Keywords: state, language, state language, sign of the state, language policy.

Постановка проблеми. У суспільно-політичному житті України відбуваються досить складні і важливі процеси, значимі як для розвитку молодшої держави, так і для консолідації української нації, формування основ її національної єдності. Одним із таких є розвиток і реалізація мовної політики. Історичні джерела свідчать про те, що питання культури, мови, релігії завжди стояли в основі національного державотворення.

Функціонування та розвиток мови – це складний процес, який детермінується найрізноманітнішими чинниками: соціальними, культурними і іншими, а крім того залежить від законодавчого вирішення мовного питання, від конкретної моделі мовної політики. Тож мова, державна мова і навколомовні питання повсякчас є актуальним напрямком для різноманітних досліджень, в тому числі політико-правового спрямування. В цьому ракурсі мовне питання особливо дискутується у публічній площині і найбільше використовується різними політичними силами для інформаційних маніпуляцій перед черговими виборами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з проблематикою державного регулювання мовної політики вже були предметом наукового пошуку, й зокрема висвітлюються у працях таких дослідників, як К. Головачева, В. Гошовська, Л. Клименко, О. Куць, В. Лизанчук, О. Матета, А. Шмагун та ін. Однак питання чи є мова ознакою держави ще детально не розглядалося.

Метою дослідження є визначення чи взагалі є і наскільки сутнісною є державна мова як ознака держави, яким є її вплив на формування і розвиток держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найперше слід зазначити, що мова є універсальним засобом спілкування етно-спільноти, духовним скарбом, цементуючою основою національної ідентичності.

Базовою ознакою найбільшого корінного етносу України та невід'ємною частиною української ідентичності впродовж тривалого періоду є українська мова. Тривалі поневолення українського народу, численні загарбницькі дії з боку інших держав та умови бездержавності нації та її територій не зламали та зберегли українську мову як самодостатню. Мова стала важливим чинником воз'єднання українських земель та відновлення соборності і незалежності України [1]. Мова є не лише засобом спілкування, але й скарбницею духовного та культурного спадку українського народу. Різноманітні періоди буття української мови зберегли історичну пам'ять та досвід нації, витоки її моральних цінностей.

Мова є потужним знаряддям та інструментом консолідації нації. Перші спроби з'ясувати консолідуючий мовний чинник зроблено в праці істориків В. Іванишина та Я. Радевича-Винницького «Мова і нація» [2].

Щоб визначити чи є мова ознакою держави, звернемося до історичних передумов її виникнення. Прадавні люди, що жили в первісному суспільстві в додержавний період, не мали розвинутої мови. В процесі еволюції мова розвивалася. Із часом формувалися основні риси держави, а державна організація сус-

пільства поширювалася на певну територію з кордонами. Населення об'єднувалося зазвичай за спільністю в першу чергу мови, а також культури, релігійних обрядів, звичаїв, традицій, початків етнічного племінного самоусвідомлення та самоідентифікації, що відбивалося на психології та свідомості людей.

Державотворча роль мови проявляється у взаємодії низки функцій, що забезпечують єдність та вільний культурний розвиток нації, стоять на сторожі збереження її ідентичності [3, с. 96-97]. Найбільш значущі з них:

- 1) гносеологічна функція – мова є засобом пізнання навколишнього світу, людина користується не лише власним досвідом, але й досвідом своїх пращурів;
- 2) регулятивна функція – за допомогою мови регулюються відносини між людьми у суспільстві;
- 3) етноідентифікаційна функція – мова виступає першою зовнішньою ознакою, за якою можна розпізнати етнонаціональну групу чи її представника;
- 4) експресивна функція – мова є засобом вираження внутрішнього світу людини, виробленого у її свідомості;
- 5) комунікативно-інтегруюча – мова забезпечує спілкування громадян на території держави, об'єднує людей різних національностей, є засобом єднання людей різних регіонів;
- 6) суспільно-виховна – утвердження певних моральних цінностей у суспільстві.

Сучасна держава в процесі свого розвитку та становлення в переважній більшості не може уникнути мовного питання. Особливо питання державної мови характерне для країн, котрі здобувають або нещодавно здобули незалежність, включаючи Україну. Найбільш ефективним варіантом вирішення цього питання вважаємо надання переваги єдиній державній, офіційній мові. Така необхідність випливає з самої сутності держави та її природи. Використання однієї мови для загальнодержавного спілкування обумовлене об'єктивними потребами зміцнення держави, її подальшого розвитку. Так, В. Гаврилишин обґрунтував, що значна частина країн досягла прогресу завдяки тому, що вони культурно, мовно однорідні, що і полегшувало управління державою [4, с. 134].

Під державною (офіційною) мовою розуміють «мову, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя» [5]. Як правило, правовий режим державної мови закріплюється в основному законі держави. Так, у ст. 10 Конституції України зазначено: «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України...». Це положення про українську мову як державну міститься у розділі I «Загальні засади» Конституції України, який закріплює основи конституційного ладу в Україні. Тож поняття державної мови, роз'яснює Конституційний Суд України, «є складовою більш широкого за змістом та обсягом конституційного поняття «конституційний лад». Іншою його складовою є, зокрема, поняття державних символів» [5].

Таким чином, на офіційну сферу комунікацій державна мова має монополію. Сфери її поширення: сфера повноважень органів законодавчої, виконавчої та судової влади, інших державних органів та органів місцевого самоврядування (мова роботи, актів, діловодства і документації, мова взаємовідносин цих органів тощо); сфера діяльності Збройних Сил України та Національної гвардії України; сфера освіти, культури, ЗМІ тощо. У багатьох державах необхідною умовою набуття громадянства є володіння державною мовою. Опанування всіма громадянами мови свого громадянства – це, як показує багатовіковий досвід держав світу, гарантія міжетнічної злагоди, єдності та стабільності суспільства, ефективного функціонування держави, позитивного її сприйняття як повноцінного й незалежного суб'єкта світової спільноти [6, с. 124].

Загалом, більшість теоретиків мову не відносять до основних ознак держави. Хтось взагалі не згадує про мову в контексті розкриття сутнісних ознак держави. Дехто не надає їй окремого значення. Так, Є. Білозьоров до основних суттєвих ознак поняття «держава» відносить населення, визначаючи його як пов'язану однаковим походженням і мовою культурну спільність людей, яка знаходиться під юрисдикцією держави та на яку поширює свій вплив національне законодавство [7, с. 35–36]. О. Головка вказує, що варто віднести до ознак держави «культурну та часто етнічну єдність» [8, с. 45–46], яка в тому числі предметується в мові. А є й такі, що згадують про мову, єдину для спілкування на території тієї чи іншої держави, як про додатковий атрибут [9, с. 36], атрибут державного суверенітету [5] або атрибут державності, нарівні з її територією, столицею, державними символами [12], або повноправний символ держави, поряд із прапором, гербом і гімном [3, с. 97].

Разом з тим, на наш погляд, державотворча роль мови є незаперечною, тому досить обґрунтованим є включення державної мови до основних ознак держави. Можливо, раніше не вирізняли цю ознаку, адже питання про мову в різних державах вирішувалося по-різному, в одних – примусовим способом, в інших –

демократичним, в третій – традиційно. В умовах мультинаціональної держави, як правило, закріплюють статус державної (офіційної) мови за тією мовою, яка склалась історично і є мовою корінної нації. В будь-якому разі, як вказує Г. Янковська, «якби не було державної мови як засобу спілкування, то держава не змогла б належним чином функціонувати» [10, с. 24]. М. Кельман та О. Мурашин підтримують позицію про суттєвість державної мови як ознаки держави [11, с. 76–77]. Державну мову є невід’ємну ознаку держави обґрунтовує у своїй окремій думці суддя Конституційного Суду України В. Р. Мойсик, відтак «забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України є одним із пріоритетів національних інтересів України» [12].

Цілком логічним у цьому ключі вважаємо прийняття Верховною Радою України 25 квітня 2019 року Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та схвалення 17 липня 2019 року на засіданні Кабінету Міністрів України Стратегії популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава». Тут погоджуємося з А. Шмагун, котра означила ці акти як важливий крок вперед на шляху розвитку державної мовної політики [13, с. 194].

Висновки. Отже, виходячи із значення, функцій і державотворчої ролі мови, можна зробити висновки про те, що державна мова є основною сутнісною ознакою держави. Мовна політика держави має й надалі спрямовуватися на збереження і захист української мови як єдиної державної, адже вона є символічним атрибутом українського державотворення, гарантією збереження національної ідентичності українського етносу і консолідації української нації. Функціонування української мови як державної на всій території України в усіх сферах суспільного життя є одним із пріоритетів національних інтересів України.

Список використаних джерел

1. Куць О. М. Мовна політика в державотворчих процесах України: навч. посіб. Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. 275 с.
2. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1994. 218 с. URL: <http://www.vesna.org.ua/txt/vidrodzhenia/ivanyshynv/movnaz/index.html> (дата звернення: 22.11.2021)
3. Головачева К. Мова як ознака нації і символ держави. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2014. №1091. С. 94-97. URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/257> (дата звернення: 26.11.2021)
4. Гаврилишин В. Нерівнобедрений трикутник, або про ідею Слов'янського Союзу. *Віче*. 1997. № 5. С. 132-138.
5. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (за рішеннями, висновками). URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/361-derzhavna-mova> (дата звернення: 27.11.2021)
6. Балабкіна І. Державна мова як засіб формування національної свідомості українського суспільства. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. №3. С. 121-125.
7. Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є.В. Білозоров, В.П. Власенко, О.Б. Горова, А. М. Завальний, Н.В. Заяць та ін.]; за заг. ред. С.Д. Гусарєва, О.Д. Тихомирова. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
8. Теорія держави і права: підручник / [О.М. Бандурка, О.М. Головка, О.С. Перерерій та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О.М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.
9. Волинка К. Г. Теорія держави і права: навч. посіб. Київ: МАУП, 2003. 240 с.
10. Янковська Г. В. Функції державної мови. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 5. С.23-27. URL: http://lsey.org.ua/5_2014/7.pdf (дата звернення: 27.11.2021)
11. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права: Підручник. Київ: Кондор, 2005. 609 с.
12. Окрема думка судді Конституційного Суду України Мойсика В.Р. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nf02d710-18#Text> (дата звернення: 28.11.2021)
13. Шмагун А.В. Завдання та перспективи української моделі мовної політики. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2020. Том 31 (70) № 3. С. 193–197.
14. Кравчук М.В. Теорія держави і права (опорні конспекти): Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 3-є вид., змін. і доп. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 524 с.

References

1. Kuts, O. M. (2004). *Movna polityka v derzhavotvorchykh protsesakh Ukrainy [Language policy in the state-building processes of Ukraine]*. Kharkiv: KhNU im. V. N. Karazina [in Ukrainian].
2. Ivanyshyn, V., Radevych-Vynnytskyi, Ya. (1994). *Mova i natsiia [Language and Nation]*. Drohobych: Vydavnycha firma «Vidrozhennia». Retrieved from <http://www.vesna.org.ua/txt/vidrozhennia/ivanyshynv/movnaz/index.html> [in Ukrainian].
3. Holovacheva, K. (2014). Mova yak oznaka natsii i symvol derzhavy [Language as a sign of the nation and a symbol of the state]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina – Bulletin of Kharkiv National University named after V.N. Karazin, 1091*, 94-97. Retrieved from <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/257> [in Ukrainian].
4. Havrylyshyn, V. (1997). Nerivnobedrenyi trykutnyk, abo pro ideiu Slovianskoho Soiuzu [The non-isosceles triangle or about the idea of the Slavic Union.]. *Viche – Viche*, 5, 132-138 [in Ukrainian].
5. *Kataloh yurydychnykh pozytsii Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (za rishenniamy, vysnovkamy) [Catalog of legal positions of the Constitutional Court of Ukraine (according to decisions, conclusions)]*. Retrieved from <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/361-derzhavna-mova> [in Ukrainian].
6. Balabkina, I. (2016). Derzhavna mova yak zasib formuvannia natsionalnoi svidomosti ukrainskoho suspilstva [State language as a means of forming the national consciousness of Ukrainian society]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i parvo – Entrepreneurship, economy and law*, 3, 121-125 [in Ukrainian].
7. Bilozorov, Ie. V., Vlasenko, V. P., Horova, O. B., Zavalnyi, A. M., Zaiats, N. V. ta in. (2017). *Teoriia derzhavy ta prava [Theory of State and Law]*. S.D. Husariev, O.D. Tykhomyrov (Eds.). Kyiv: NAVS, Osvita Ukrainy [in Ukrainian].
8. Bandurka, O.M., Holovko, O.M., Perederii, O.S. ta in. (2018). *Teoriia derzhavy i prava [Theory of State and Law]*. O.M. Bandurka (Ed.). Kharkiv: Kharkiv. NAVS [in Ukrainian].
9. Volynka, K. H. (2003). *Teoriia derzhavy i prava [Theory of State and Law]*. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
10. Yankovska, H.V. (2014). Funktsii derzhavnoi movy [Functions of the state language]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 5, 23-27. Retrieved from http://lsej.org.ua/5_2014/7.pdf [in Ukrainian].
11. Kelman, M. S. & Murashyn, O. H. (2005). *Zahalna teoriia derzhavy ta prava [General theory of state and law]*. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
12. *Okrema dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy Moysyka V.R. stosovno Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 57 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Zakonu Ukrainy «Pro zasady derzhavnoi movnoi polityky» [Dissenting opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine Moysyk V.R. concerning the Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of 57 people's deputies of Ukraine on the compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with the Law of Ukraine «On Principles of State Language Policy»]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nf02d710-18#Text> [in Ukrainian].
13. Shmahun, A.V. (2020). Zavadnania ta perspektyvy ukrainskoi modeli movnoi polityky [Tasks and prospects of the Ukrainian model of language policy]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Derzhavne upravlinnia – Scientific notes of TNU named after V.I. Vernadsky. Series: Public Administration*, 31 (70), 3, 193–197 [in Ukrainian].
14. Kravchuk, M.V. (2019). *Teoriia derzhavy i prava (oporni konspekty) [Theory of State and Law (reference notes)]*. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 25.11.2021.